

www.ketab.ir

مطهر و ضوی

در حرم مطهر ضوی

هادی خورشیدی

www.ketab.ir

سرشناسه: خورشیدی، سید هادی، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور: کاشی کاری در حرم مطهر رضوی/ هادی خورشیدی؛ ویراستار لیلا بحری.
[برای] موسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس رضوی.
مشخصات نشر: مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۱۶۸ ص.؛ تصویر(رنگی).
فروست: به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی)؛ ۲۲۵۴.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰۲-۲۷۵۹-۶-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: کاشی و کاشی کاری اسلامی -- ایران -- مشهد
موضوع: Islamic tiles -- Iran -- Mashhad
موضوع: نقاشی روی کاشی -- ایران -- مشهد
موضوع: Tile painting -- Iran -- Mashhad
شناسه افزوده: آستان قدس رضوی. موسسه آفرینش‌های هنری
شناسه افزوده: شرکت به‌نشر(انتشارات آستان قدس رضوی)
شناسه افزوده: Behnashr Company (Astan Quds Razavi Publications)
رده بندی کنگره: ۱۳۹۶/خ۱۹الف/ NK۴۶۷۰/۷
رده بندی دیویی: ۷۳۸/۶۰۹۵۵۸۲۲۲
شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۱۳۰۴۲

کاشی کاری در حرم مطهر رضوی

۲۲۵۴

هادی شایگان

صفحه آرایی و گرافیک | رضوان گرافیک (میریم جلیلی)
ویراستار | لیلی بحر
نوبت چاپ | اول ۱۳۹۶
شمارگان | ۱۰۰۰ نسخه
قطع | وزیری
چاپ | مؤسسه فرهنگی قدس
شابک | ۹۷۸-۹۶۴-۰۲-۲۷۵۹-۶

حق چاپ محفوظ است.
به‌نشر (انتشارات آستان قدس رضوی)

قیمت | ۳۰۰,۰۰۰ ریال

دفتر مرکزی | مشهد، بلوار سجّاد، خیابان میلاد، ص.ب. | ۹۱۳۷۵/۴۹۶۹
تلفن و دورنگار | ۳۷۶۵۲۰۰۸
دفتر تهران | تلفن و دورنگار | ۸۸۹۶۰۴۶۶
نشانی اینترنتی | www.behnashr.com | پست الکترونیکی | publishing@behnashr.com

مشهد، خیابان کوهسنگی، خیابان عدالت، عدالت ۱۸، شماره ۹/۱، مؤسسه
افرینش های هنری
تلفن | ۳۸۴۴۵۱۴۲-۰۵۱ | پنج خط . تلفکس: ۰۵۱-۲۸۴۲۲۰۱۵
نشانی اینترنتی | www.aqart.ir

۹	مقدمه ناشر
۱۱	درآمد
۱۵	فصل اول: سبیری در تاریخ کاشی کاری ایران
۱۶	پیشینه کاشی کاری تا پیش از قرن ششم هجری
۱۷	ظهور کاشی زرین فام در قرن ششم و هفتم هجری
۱۸	رواج کاشی کاری معرق در عهد ایلخانی و تیموری
۲۰	کاشی کاری در عهد صفوی
۲۱	شیوه‌های کاشی کاری در عهد قاجار
۲۵	فصل دوم: مواد اولیه و فنون کاشی سازی
۲۶	مواد اولیه ساخت انواع کاشی
۲۷	ابزارها در ساخت کاشی معرق
۲۹	شیوه ساخت بدنه کاشی
۳۰	لعاب
۳۲	انواع کاشی و شیوه‌های ساخت آن
۳۲	کاشی مهری
۳۳	کاشی معرق
۳۶	کاشی هفت‌رنگ
۳۷	کاشی زیر رنگی
۳۷	سی و آجر پیش‌بر
۳۷	کاشی سینه
۳۸	کاشی زرین نام
۳۹	فصل سوم: سبیری تاریخی کاشی کاری در حرم مطهر رضوی
۴۱	کاشی‌های زرین فام، جامه وردی، ججوقی، خوارزمشاهی و ایلخانی
۴۸	کاشی‌های دوره تیموری
۴۸	کاشی‌های مسجد جامع گوهرشاد
۵۶	کاشی‌های مدرسه دودر و پریزاد
۵۷	مدرسه بالاسر
۵۸	رواق دارالسیاده
۶۱	کاشی‌های دوره صفوی
۷۱	کاشی‌های عصر قاجار
۸۰	کاشی‌های معاصر
۹۴	فصل چهارم: معرفی نمونه‌های شاخص کاشی کاری در حرم مطهر رضوی
۹۵	کاشی‌های دوره سلجوقی، خوارزمشاهی و ایلخانی
۹۵	کاشی‌های زرین فام از راه روضه منوره
۹۹	کاشی‌های زرین فام جبهه شمالی رواق دارالحفاظ
۱۰۱	محراب زرین فام پیش روی مبارک
۱۰۵	محراب زرین فام پایین‌بای مبارک
۱۰۷	محراب زرین فام بالاسر مبارک
۱۰۹	نیم‌ستون کاشی زرین فام
۱۱۰	قطعه کاشی هشت‌ضلعی زرین فام
۱۱۰	دو قطعه کاشی ستاره‌ای هشت‌پر (شمسه هشت)
۱۱۱	کاشی‌های دوره تیموری
۱۱۱	قاب‌های دوگانه کاشی معرق در ایوان مقصوره مسجد جامع گوهرشاد

- ۱۱۲ قاب‌های کاشی معرق در ایوان دارالسیاده گوهرشاد
- ۱۱۲ قالب‌بندی‌های معرق در حیاط مسجد جامع گوهرشاد
- ۱۱۳ قاب کاشی معرق در زیر طاق جبهه غربی مسجد جامع گوهرشاد
- ۱۱۴ قاب‌سازی معرق زیر طاق ورودی جنوبی (سمت چپ ایوان مقصوره)
- ۱۱۴ نیم‌ستون کاشی معرق دور طاق ایوان مقصوره
- ۱۱۵ قاب‌های کاشی معرق و زیررنگی در ورودی شمال غربی مسجد جامع گوهرشاد
- ۱۱۶ قاب‌های معرق و زیررنگی در ایوان شرقی و غربی گوهرشاد
- ۱۱۷ محراب کاشی معرق در ایوان مقصوره گوهرشاد
- ۱۱۸ نیم‌ستون کاشی هفت‌رنگ در صفه‌های جانب شرقی مسجد گوهرشاد
- ۱۱۸ قاب‌های کاشی زیررنگ و معرق در غرفه‌های طبقه فوقانی مسجد جامع گوهرشاد (اسیر
انتهاپی غرفه‌های طبقه فوقانی مسجد)
- ۱۱۹ کاشی‌های معقلی نمای بیرونی ایوان غربی مسجد گوهرشاد
- ۱۲۰ قاب‌های کاشی معرق ورودی مدرسه دودر
- ۱۲۱ قاب کاشی معقلی در ورودی مدرسه پیران
- ۱۲۳ کاشی‌های دوره صفوی
- ۱۲۳ نمای کاشی کاری ایوان ساعت در صحن عتیق از سمت بالا خیابان
- ۱۲۵ مقرنس‌های زیر سقف سردر ایوان ساعت صحن عتیق از سمت بالا خیابان
- ۱۲۶ قاب کاشی زیررنگی ایوان ساعت
- ۱۲۶ پایه گلدانی معرق ایوان ساعت
- ۱۲۷ قاب‌های مربع کاشی هفت‌رنگ در ورودی‌های طرفین ایوان ساعت
- ۱۲۸ نیم‌ستون سه‌قسمتی کاشی معرق ایوان ساعت
- ۱۲۸ قاب‌های کاشی معرق با نقش گلدانی و طاووس در صحن عتیق
- ۱۲۹ قاب‌های کاشی هفت‌رنگ با طرح ازدها در صحن عتیق
- ۱۳۰ قاب‌های کاشی هفت‌رنگ با طرح گلدانی در صحن عتیق
- ۱۳۱ قاب‌ها پایه گلدانی کاشی هفت‌رنگی در صحن عتیق
- ۱۳۱ لچکی کاشی هفت‌رنگ در صحن عتیق
- ۱۳۳ کاشی کاری صفه ورودی دارالولایه در صحن عتیق
- ۱۳۴ قاب طاق‌نمادار کاشی هفت‌رنگ در جبهه جنوبی صحن عتیق
- ۱۳۵ کاشی‌های معرق رواق گنبد الله‌وردی خان
- ۱۳۶ کاشی‌های دوره قاجار
- ۱۳۶ قاب‌های مربع کاشی هفت‌رنگ گل‌ومرغ در ایوان نقاره‌خانه
- ۱۳۷ لچکی‌های ایوان نقاره‌خانه
- ۱۳۹ قاب‌های کاشی هفت‌رنگ با طرح فرشته در ایوان شمالی صحن نو
- ۱۴۰ قاب‌های کاشی هفت‌رنگ در ایوان شمالی صحن نو
- ۱۴۱ قاب‌های مستطیل کاشی هفت‌رنگ با طرح گل‌ومرغ در ایوان شمالی صحن نو
- ۱۴۲ قاب کاشی هفت‌رنگ گل‌ومرغ در صحن نو
- ۱۴۲ قاب‌های طاق‌نمادار گل‌وبوته در صحن نو
- ۱۴۴ کاشی‌های هفت‌رنگ‌ترنج‌بندی و منظره‌دار سردر ایوان شرقی صحن نو
- ۱۴۵ کاشی‌های دوره معاصر
- ۱۴۵ کاشی‌های معرق با کتیبه برجسته برنزی در روضه منوره
- ۱۴۶ قاب‌های کاشی معرق پایه گلدانی با نقش طوطی در نمای بیرونی ایوان جنوبی صحن نو
- ۱۴۶ قاب کاشی معرق با کتیبه ثلث و کوفی در نمای بیرونی ایوان جنوبی صحن نو
- ۱۴۷ قاب پایه گلدانی کاشی معرق در رواق امام خمینی (ره)

فصل پنجم: معرفی هنرمندان کاشی کار حرم مطهر رضوی

- ۱۵۱ کاشی کاران عهد سلجوقی تا ایلخانی
- ۱۵۱ محمد بن ابوطاهر بن ابوالحسن کاشانی
- ۱۵۲ ابی زید بن محمد بن ابی زید نقاش
- ۱۵۲ علی بن محمد بن ابی طاهر بن ابی الحسن کاشانی
- ۱۵۳ کاشی کاران عهد تیموری
- ۱۵۴ کاشی کاران عهد صفوی و افشاری
- ۱۵۴ استاد نوروز کاشی تراش
- ۱۵۴ استاد عبدالله کاشی یز ولد استاد سلطان قلی مشهدی
- ۱۵۵ استاد بدیع
- ۱۵۵ استاد محمدعلی کاشی یز
- ۱۵۵ استاد علی نقی کاشی یز
- ۱۵۵ استاد صالح اصفهانی
- ۱۵۵ استاد صفر کاشی تراش
- ۱۵۵ استاد جعفر کاشی تراش
- ۱۵۶ استاد محمد
- ۱۵۶ کاران عهد قاجار
- ۱۵۶ استاد محمدتقی کاشی یز
- ۱۵۶ ابن عبدالی
- ۱۵۷ کر بلائی سن ۵ مدانی
- ۱۵۷ دربی صفی کاشی
- ۱۵۷ استاد میرزا محمد کاشی ساز
- ۱۵۷ کاشی کاران دوره ناصر
- ۱۵۸ کر بلائی یوسف کاشی یز دریا نالت
- ۱۵۸ علی اکبر و میرزا احمد کاشی
- ۱۵۸ استاد حاج یوسف کاشی یز قدس (متوفی ۳۴۲ هـ)
- ۱۵۹ حاج غلامرضا کاشی یز قدس (متوفی ۱۳۵۷ هـ)
- ۱۵۹ حاج اکبر عباس نژاد
- ۱۵۹ حاج محمدتقی کاشی یز قدس (متوفی ۱۳۷۱ هـ)
- ۱۵۹ امیر کاشی یز قدس
- ۱۶۰ استاد محمدحسن بیوکی رضوان (متوفی ۱۳۶۳ هـ)
- ۱۶۰ محمدرضا بیوکی رضوان
- ۱۶۱ محمد معاونی نوغانی (متوفی ۱۳۴۴ هـ)
- ۱۶۱ محمود معاونی نوغانی
- ۱۶۲ حاج محمدعلی الهامی نیا
- ۱۶۳ سیدمحمدهادی جواهر قلم
- ۱۶۴ محمدعلی رنگ آمیز
- ۱۶۴ محمدحسین خانی
- ۱۶۴ غلامرضا (رضا) آگاه
- ۱۶۵ شماری دیگر از استادان کاشی کار حرم مطهر

درآمد

هنر اصیل کاشی‌کاری از شاخص‌ترین هنرهای وابسته به معماری در ایران و افتخار ابداع اولین کاشی‌ها در جهن متعلق به این سرزمین است. اولین کاربرد آجرهای لعاب‌دار، ۱۲۵۰ سال پیش از میلاد، در تمدن ایلام اتفاق افتاد. طرفه اینکه این اولین نمونه کاشی برای تزیین یک عبادتگاه (معبد چغازنبیل) به کار رفته است.

پس از اسلام هنر کاشی‌کاری برای آراستن بناهای مذهبی از قبیل مساجد، مدارس و آرامگاه‌ها و نیز بناهای غیرمذهبی عمومیت یافت. در این میان مجموعه آرامگاهی حرم مطهر امام هشتم شیعیان، حضرت علی بن موسی الرضا علیه‌السلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این مجموعه عظیم و باشکوه، نمونه‌هایی از کاشی‌کاری را از عهد سلجوقی و خوارزمشاهی (ابتدای قرن ششم)، ایلخانی، تیموری، صفوی، قاجار و معاصر، در خود جای داده است. امروزه سطحی از نماهای بیرونی حرم مطهر را نمی‌توان یافت که پوشیده از کاشی‌های رنگارنگ با طرح‌های زیبا و اصیل نباشد. در واقع وجود بارگاه مبارک امام هشتم شیعیان باعث شده، این هنر در طی قرون و اعصار متمادی با وجود فراز و نشیب‌های متعدد، هیچ‌گاه به سمت اضمحلال و فراموشی نرود و این بارگاه محلی باشد برای هنرنمایی و عرض ارادت هنرمندان و صنعتگران عرصه هنرهای سنتی به ساحت قدسی آن امام همام.

حرم مطهر رضوی تاکنون از دیدگاه‌های مختلف مورد توجه پژوهشگران و علاقه‌مندان واقع شده است. پژوهشگران غیرایرانی، به‌علت محدودیت‌ها و معذوریت‌هایی که با آن مواجه بوده‌اند، کمتر این مجموعه عظیم را مورد مذاقه قرار داده‌اند. از این میان آرتور پوپ، ایران‌شناس شهیر در کتابش، بررسی هنر ایران، نتایج برخی فعالیت‌هایش را گرد آورده است. دونالد ویلبر و لیزا گلمبوک به فراخور موضوع کتاب‌شان به نام معماری تیموری در ایران و توران، بناهای تیسفون واقع در مجموعه حرم مطهر را معرفی و ارزیابی کرده‌اند. برنارد زکین نیز در کتابش با عنوان معماری تیموری در خراسان، بناهای تیسفون را معرفی و بررسی کرده است.

در میان نویسندگان و پژوهشگران ایرانی با منابع محدودی روبه‌رو هستیم. این منبع که هر کدام با هدفی خاص تألیف شده‌اند، بیشتر مجموعه اماکن حرم مطهر را از دیدگاه تاریخی توصیف کرده‌اند و برخی اقدامات عمرانی زمانه را در شرح داده‌اند. از قدیمی‌ترین آن‌ها که وضع حرم مطهر را در محدوده سال ۳۰۰ به طرز دقیقی توصیف کرده، کتاب مطلع‌الشمس، تألیف محمدحسن سملانی و دیگری، مشهد طوس از محمدکاظم امام است. کتاب‌های دیگری عبارتند از: راهنما یا تاریخ آستان قدس از علی مؤتمن، شمس‌الشمس یا انیس‌الفوس از محمد احتشام کاویانین، بارگاه (رضاع) از بیژن سید، تاریخ آستان قدس از عزیزالله عطاردی و مسجد و موقوفات گوهرشاد از مهدی سیدی و دیگران.

با وجود همه این منابع که ارزش فوق‌العاده‌ای نیز دارند، هنوز جای خالی پژوهشی که به‌طور اختصاصی و دقیق، موضوع و گستره کاشی‌کاری در حرم مطهر را مورد نظر قرار دهد احساس می‌شود. ضمن اینکه منابع پیشین، بیشتر به ثبت کتیبه‌ها و برخی اطلاعات تاریخی منحصر می‌شوند.

این پژوهش با هدف پرکردن جای خالی چنین اثری و شناخت جایگاه کاشی‌کاری های حرم مطهر انجام یافته است. شیوه پژوهش توصیفی، تحلیل تاریخی است و گردآوری اطلاعات از منابع متعددی، به صورت کتابخانه‌ای و سپس نظر آن به شیوه میدانی و مشاهده و نقد و بررسی نمونه‌های موجود در اماکن متبرکه، صورت پذیرفته است. برخی اطلاعات، به ویژه در موضوع شناخت هنرمندان گذشته و معاصر کاشی‌کار و طراح، از طریق مصاحبه و نیز استفاده از آرشیو مرکز اسناد و آرشیو تاریخ شفاهی، وابسته به مرکز اسناد آستان قدس رضوی، فراهم آمده است.

گستره و محدوده این پژوهش، تمامی کاشی‌کاری های موجود در اماکن متبرکه حرم مطهر است. حتی به تناسب موضوع نگاهی به آثار موجود در بناهای پیرامون حرم مطهر، مانند کاشی‌های بقعه پیر پالاندوز، هم داشته‌ایم. از میان کاشی‌های موجود در موزه مرکزی آستان قدس رضوی، فقط آنچه در معرض دید و در ویتترین‌ها بوده، مورد توجه واقع شده و این به سبب محدودیت‌هایی بود که دسترسی به این آثار را مشکل می‌کرد. نحوه انتخاب آثار براساس اهمیت آن‌ها از نظر تاریخی، شیوه و کیفیت ساخت، طرح و رنگ بوده است.

بیشتر تصاویر این مجموعه از مؤسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس تهیه شده و در غیر این صورت، منبع تصویر نوشته شده است. بدون تردید این پایان کار نیست؛ بلکه خود مقدمه و گشاینده راهی است در جهت شناخت هرچه بیشتر ارزش‌های بی‌پایان این مجموعه عظیم و ناشناخته.